

TAUTINIS FILOSOFIJOS SAVITUMAS

Tokia tema 1986 m. lapkričio 5 d. įvyko „Problemų“ redkolegijos organizuotas pokalbis, kuriame dalyvavo LTSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus vedėjas B. Kuzmickas, šio skyriaus vedėjo pavaduotojas A. Poška, „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas R. Ozolas, Filosofijos ir ateizmo literatūros redakcijos vedėjas A. Rybelis, VVU Filosofijos istorijos ir logikos katedros profesorius B. Genzelis, Filosofijos katedros vyresnysis dėstytojas I. Ledas, „Problemų“ vyriausiasis redaktorius A. Lozuraitis, vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas K. Stoškus ir kt.

Spausdiname pokalbio medžiagą — trumpą nuomonių išdėstymą.

* * *

A. LOZURAITIS. Šio pašnekesio sumanymas kilo iš reikalo polemiskai aptarti lietuvių filosofijos aktualijas — bendrą jos būklę, dabartinę situaciją, tolesnio plėtojimo perspektyvas. Aišku, kad tai per didelė tema mažam improvizuotam nuomonių pasikeitimui. Nors formaliai atrodytų, kad filosofijos apribojimas lituanistikos dalykais turėtų susiaurinti svarstomų klausimų ratą, bet iš tikrųjų taip nėra. Filosofija priešinasi spraudžiama į griežtus vienos ar kitos tautos rėmus. Žodžiu, tam tikros tautinės filosofijos problema neatsiejama nuo labai plačios ir daugiaspektiškos filosofijos apskritai tautiškumo problemos. Vien sveiko proto nubrėžiami orientyrai — esą šiuo atveju mes turime kalbėti apie filosofiją, sukurtą lietuvių ar Lietuvoje — pernelyg silpnas pamatas rimtesniam dalyko svarstymui.

Tautinis filosofijos apibrėžtumas anaipol nėra visiškai akivaizdus. Kai, pavyzdžiui, mes kalbame apie senovės graikų ar indų filosofiją arba kai mes kalbame apie naujųjų amžių anglų ar vokiečių filosofiją, mes laikome savaime suprantamu dalyku, kad šių filosofijų reikšmė toli prašoka tautines ribas, kad tai yra didžiulių kultūrinių regionų ar net pasaulinis reiškiny. Kita vertus, esama daugybės tautų (ir tai nebūtinai yra tik mažos tautos), kurių filosofijos pats buvimas yra gerokai prob-

lematiškas, ir tokiais atvejais rimtai ar kiek su humoru pastebima, kad nagrinėti tokių tautų filosofiją sunku, nes sunku nagrinėti tai, ko nėra. Todėl tautai už jos ribų žinomų ir pripažintų filosofų turėjimas yra savigarbos reikalas. Tuo tarytum sugestijonuojama mintis, kad filosofijai tautinės ribos neegzistuoja.

Nesunku atsekti šitos minties ryšį su pačios filosofijos prigimtimi, taigi ir su jos savimone. Ir iš tikrųjų, ilgus amžius filosofijos tautišku mo idėja beveik nepatenka į pačios filosofijos sąmonės lauką. Nuo mitologinės sąmonės filosofija atplyšta tiek, kiek ji tampa grynu mąstymu, kuris įveikia visas realybės ribas ir siekia viską aprėpti ir viską pasisavinti. Filosofinė kūryba — išminčių pašaukimas ir išminčių dalia, tačiau atsirasti ji gali tik iš savarankišku tapusio protinio darbo, taigi iš veiklos žmonių, laisvų nuo fizinio darbo. Todėl filosofija negali nelaikyti primityvia tos mąstysenos, kuri nepajėgia atsiplėsti nuo instinktyvių praktinio gyvenimo orientacijų, kuri blaškoma atsitiktinių vietos ir laiko aplinkybių. Natūralu, kad filosofija siekia pakilti virš liaudies gyvenimo vaizdinių, kritiškai vertina mitus, religinius tikėjimus, papročius, žodžiu, kasdienišką ir masišką sąmonę. Argi nuostabu, kad šita nuo žemės atitrūkusi, į kosmą besiveržianti grynojo mąstymo stichija nesijaučia suvaržyta nei tautiniais savitumais, nei valstybių sienomis, kad toks mąstymas tarytum persiima kosmopolitizmo dvasia. Net kalba, šita akivaizdi mąstymo tautiškuo žymė, nepajėgia pakirsti universalistinių filosofijos polėkių. Greičiau priešingai, visuotinai reikšmingos filosofinės idėjos savo ekspansine galia išneša ir pačią kalbą už tautos ribų. Argi ne filosofinis senovės graikų genijus sukūrė ilgamžę graikų kalbos tarptautinę reikšmę?

Bendras žvilgsnis į istorinę filosofijos raidą mūsų dienų akimis atskleidžia, kad filosofija laipsniškai pati įveikė savo kosmopolitiškas iliuzijas. Šis procesas įdomus tuo, kad jis tarytum eina prieš srovę, prieš tą procesą, kuris sukūrė pasaulinę istoriją ir pasaulinius žmonių ryšius, kuris išplėtojo tautų sąveiką ir padarė realiu tarptautinį gyvenimą. Tik tas žmonių bendravimas, kuris įgavo tarptautinį mastą, aiškiau nubrėžė pačias tautų ribas ir suponavo tautos problemą. Tautinių sąmonių formavimąsi lėmė tie patys praktinio gyvenimo poslinkiai, kurie iššaukė tautų savarankiško politinio organizavimosi reikalą.

Tačiau pati filosofija tvirtai suvokė savo ryšį su tautos gyvenimu ir įsisąmonino save kaip tautos dvasinės kultūros elementą palyginti neseniai — tik naujausiais amžiais. Kelyje į tautinę savo savimone filosofija yra patyrusi bent du didžiulius nuopuolius, kurie ir pakirto jos kosmopolitiškas pretenzijas. Jau viduramžiais iškilęs totalinės ideologijos reikalas nuvertino filosofijos kaip elitarinės sąmonės reikšmę ir vertė ją šiek tiek derintis prie apatinių socialinių sluoksnių sąmonės. Naujųjų amžių gamybos būklė suponavo teorinio žinojimo praktinio panaudojimo būtinumą ir tuo negalėjo nepažeisti filosofijos kaip grynojo mąstymo laisvės ir orumo. Šie pasaulinės istorijos pažangaus tapimo

poslinkiai iškėlė naujas galingas dvasinės veiklos formas — religiją ir mokslą. Abi jas pagimdė tokie socialiniai praktiniai poreikiai, kurių filosofija negalėjo patenkinti, o tai ir lėmė jos šalutinę padėtį dvasinės kultūros formų hierarchijoje.

Filosofijos vyraujančios padėties dvasinėje kultūroje praradimas ir buvo viena iš svarbių sąlygų suvokti jai savo tautinę prigimtį. Šitas suvokimas šiek tiek atskyrė ją ir nuo religijos, ir nuo mokslo, kuriems tautiškumas visų pirma reiškia jų visuotinai žmogiško turinio ribotumą. Nei religija viduramžiais, nei gamtos mokslas naujaisiais amžiais nelaikė ir negalėjo savęs laikyti tautiniu reiškiniu. Ir ta filosofija, kuri siekdama visuotinio reikšmingumo išsižada pati savęs, persiima arba religijos, arba gamtotyros orientacijomis,— ta filosofija bėdosi tautiškumu, mano jį esant sau per ankštu.

Tas filosofijos tautiškumas, kurį ji pati ne tiktai nujaučia, bet ir supranta, išisąmonina ir pagrindžia, yra kilęs iš kai kurių naujų šiuolaikinės filosofijos orientacijų. Matyt, esmingiausia iš jų yra ta, kad dabarties filosofijos interesų centre atsiduria pats žmogus, jo socialinis ir istorinis buvimas. Toks filosofijos interesų pasikeitimas įvyko tada, kai paaiškėjo, kad gamtotyros suklestėjimas natūrfilosofiją daro ir neįmanomą, ir nereikalingą. Kiek vėliau paaiškėjo dar vienas dalykas — kad tie pažinimo metodai, kurie buvo subrandinti gamtos moksluose, nenurodo kelio į socialinės realybės žinojimą. Scientizmas pasirodė esąs tos pačios natūrfilosofijos recidyvas. Kartu su žmogiškųjų problemų reikšmingumu buvo suvoktas ypatingas jų savitumas.

Būtent ieškodamas kelių į žmogaus pasaulį — į visuomenę, istoriją, kultūrą — filosofas kaktomuša susiduria su savo tautiniu apibrėžtumu. Jis atranda, kad kultūros fenomenai jam yra realūs tik tiek, kiek jis pats yra realus kultūroje. Ta mokslinė orientacija, kuri tikisi atskleisti socialinių reiškinių esmę jų stebėjimu, galų gale turi pripažinti, kad tokie išoriškai suvokiami reiškiniai pasilieka nebylūs ir neturį prasmės. Empiriškai fiksuojami kultūros reiškiniai patys neatskleidžia savo tiesos, kita vertus, empirinė medžiaga čia dažnai tarytum tam ir kaupiama, kad pridengtų siūlomos tiesos menkumą. Tai, žinoma, kalba ne apie empirinių kultūros tyrinėjimų nereikalingumą,— tai kalba apie jų nepakankamumą ir nesavarankiškumą. Dalyvavimas kultūroje pasirodo esąs esminė jos supratimo sąlyga. Žmogus gali įeiti į kultūros reikšmių, prasmių, vertybių pasaulį tik atradamas jį vidiniame savo gyvenimo patyrimo, tik išgyvendamas savo ryšį su kitais — tiek buvusiais, tiek esamais — žmonėmis, tik įprasminęs savo veiklą konkrečiame kultūros kūrybos kontekste. Šitas ryšys su kitais žmonėmis, kurį žmogus savo vertinimais ir savo veiksmais tvirtina kaip svarbesnį ir aukštesnį už jo individualų buvimą, ryškiausiai atsiskleidžia būtent tautoje. Ir ne todėl, kad tauta yra didžiausia žmonių bendrija, o todėl, kad joje socialinė-istorinė žmogaus būtis yra tiesiogiai jo išgyvenama. Tokią tautos reikš-

mę kultūroje lemia visų pirma ta aplinkybė, kad tautoje yra koncentruotas tas natūralus žmonių giminiškumas, ta ypatinga jausena ir sąjusa, kurių apraiška yra kalba, tautosaka, papročiai, tradicijos.

Todėl naujausiajai filosofijai tautinis jos pačios apibrėžtumas tampa daugmaž akivaizdus. Tokį savo apibrėžtumą ji visiškai pagrįstai nelaiko ribotumu. Tautinis filosofijos pobūdis nusako ne tiek jos turinį, kiek jos formą — jos ryšį su gyva kultūros kūrybos tėkme, taigi pačią tos kūrybos galimybę. Šiuo atžvilgiu filosofija artima menui; vien tautinis ir filosofijos, ir meno kūrinių reikšmingumas visai nėra jų pranašumas, bet tai anaip tol nereiškia, kad tie kūriniai, kurie nėra susiję su jokia tautine tradicija, yra reikšmingesni ir vertingesni. Naivu būtų manyti, kad tie kūriniai, kurie yra nereikalingi niekam, jau vien dėl to pasidaro reikalingi visiems. Greičiau jie neturi jokios vertės.

Taip pačiais bendriausiais bruožais apibūdiniu tas sąlygas, kurios lėmė tautinę moderniosios filosofijos orientaciją.

* * *

Be abejo, kai mes kalbame apie lietuvių filosofiją, negalime išleisti iš akių, kad tai mažos tautos filosofija. Tuo nusakomas ne tik filosofijos kūrybinių potencialų ribotumas, tai kartu kalba apie jos sunkiai įgyjamą savarankišką kultūrinį kontekstą, be kurio neįmanoma prasminga kūryba. Tai yra, taip sakant, praktinis tos pačios filosofijos tautiškumo teorinės problemos aspektas, daug pasakantis apie mūsų filosofijos kasdieniškas realijas. Iš tikrųjų, kokioje situacijoje atsiduria filosofiniam darbui mėginantis pasišvęsti jaunuolis? Prabėgomis žvilgtelėjęs į gimtuosius penatus ir nepastebėjęs tarp jų nieko dėmesio verta, jis pakelia bures į tarptautinius vandenis ir traukia kur nors už jūrų marių ar Himalajų. Pačios pastangos pasisavinti visuotinai reikšmingus pasaulinės filosofijos rezultatus vertos visokeriopo skatinimo; iš visų provincializmo rūšių baisiausias tas, kuris savimi patenkintas. Tačiau bėda ta, kad toks filosofinis klajoklis dažnai nėra pritapęs prie jokios kultūrinės filosofijos tradicijos, kad dėl to jam sunku ką nors įgyti, nes jis nežino, ką jis turi ir ko jam reikia, jam sunku ką nors vertinti, nes vertinimui neužtenka vien grynai individualios pozicijos. Argi reikia stebėtis, kad toks filosofijos mylėtojas atsiduria padėtyje to turistų, kuris užsieniuose yra priblokštas gėrybių gausumo ir kenčia tik dėl to, kad nepajėgia jų visų išgyti. Iš čia ir atsiranda tas vartotojiškas santykis su filosofijos idėjomis, kuris būdingas jų apyvartai masinėje kultūroje. Visa tai piršte perša dvi tiesas, nelabai naujas, bet dėl to ypač vertas dėmesio — kad, pirma, nėra tokios didelės tautos didelės filosofijos, kuri žmogų, vien paviršutiniškai su ja susilietusį, padarytų išmintingesnį, ir kad, antra, nėra tokios mažos tautos mažos filosofijos, kuri, giliai ir organiškai susijus su ja, būtų nepakankama visuotinai reikšmingam filosofiniam darbui. Apie tokius dalykus nevertėtų net kalbėti, jeigu jie liestų tik vieno ar kito asmens laisvai nusistatytą filosofavimo būdą. Deja,

šie dalykai ne mažiau kalba ir apie lietuvių filosofinės kultūros būklę — apie tai, kad mūsų filosofija dar nėra galutinai suvokusi jai gyvybiškai svarbaus savo istorinio konteksto rekonstravimo būtinumo, kad dėl to jai sunkiai įmanoma perimamumu pagrįsta filosofijos tyrinėjimų plėtotė, apie tai, kad mūsų filosofijai dar gerokai trūksta tiesos aistros ir kritinės dvasios, kuri skatintų jos vertybių natūraliąją atranką ir padėtų jai išsiugdyti didesnę gėdos jausmą.

B. KUZMICKAS. Tam, kad filosofijos istorijos tyrimai būtų sėkmingi, būtina išvengti vienpusiško požiūrio į filosofijos palikimą. Nereikia toli ieškoti tokių atvejų, kai pseudomoksliskai nusiteikęs tyrinėtojas kurių nors filosofijos krypčių (pavyzdžiui, egzistencializmo, religinės filosofijos) nelaiko filosofija, bent jau „tikra“ filosofija. Todėl, pradėdant tyrinėti filosofijos istoriją, naudinga gerai apgalvoti savąją filosofijos sampratą, vertinimo kriterijus, siekiant, kad jie būtų adekvatūs filosofijos palikimo turtingumui ir įvairovei.

Paprastai kalbant, filosofija yra kalbėjimas apie tam tikrus dalykus tam tikru būdu. Nuo kitų pažinimo formų filosofija skiriasi tuo, kad ji kalba apie žmogaus gyvenimą ir jo santykį su pasauliu bendriausių, ribinių sąlygų, svarbiausių, galutinių tikslų, vertybių aspektu. Tie svarbiausi, galutiniai dalykai, labai nevienodo pobūdžio, plačiai išsiskleidžia: nuo pasaulio, visuomenės, istorijos aiškinimo iki individualios žmogaus egzistencijos, vertybių išgyvenimų interpretavimo. Kiekviena tauta ar kitokia istoriškai tapati žmonių bendrija tuos klausimus įsisąmonina, kečia ir sprendžia istoriškai kultūriškai sąlygojamais būdais. Tų klausimų teoriškas svarstymas ir sudaro nacionalinį filosofijos turinį. Filosofijos nacionalumas neatsiejamas nuo jos turiningumo, problemiško.

Kai kurie iš minimų klausimų kyla bene visose kultūrose, yra svarstomi, nors ne visada vienodai sprendžiami, daugelio tautų filosofijoje. Toks visuotinumasis visai nereiškia, kad panašūs klausimai konkrečiame nacionalinės kultūros kontekste neturėtų nacionalaus turinio. Tačiau kai kurie filosofijos klausimai kyla tik kurios nors vienos tautos kultūros kontekste, išreiškia jos unikalų istorinę patirtį, bet savo teoriškai išplėtotu pavidalu gali pretenduoti ir į visuotinumą. Ne viena visuotinai reikšminga, klasikine tapusi filosofijos problema ir yra kilusi kaip vietinė, nacionalinė problema. Tad filosofijos nacionalumas ir problematikos, ir turinio, ir jos svarstymo metodologijos požiūriais yra neabejotinas dalykas. Teisingai buvo pasakyta, kad anglų filosofijos nesupainios su vokiečių ar prancūzų filosofija.

Tačiau teorinis filosofijos brandumas, kaip žinoma, yra nevienodas. Galime sąlygiškai skirti profesionaliąją ir neprofesionaliąją filosofiją. Profesionalioji yra specializuota, sistemiška, ji gvildena tam tikras, „kanonizuotas“ problemas, operuoja specialiomis sąvokomis, argumentavimo būdais, ji yra susitelkusi universitetuose, dažnai turi oficialumo statusą. Neprofesionalioji filosofija, kartais kukliai vadinama filosofine, visuomenine mintimi, yra įvairaus pobūdžio (literatūriniai, politiniai, tei-

siniai, religiniai, publicistiniai ir pan.) raštai, kuriuose gali būti keliami, nesistemiškai nušviečiami filosofinio pobūdžio klausimai, nors oficialioji filosofija gali jų reikšmingumo ir nepripažinti, atmesti juos kaip nefilosofiją.

Lietuvoje profesionalioji filosofija, kaip žinome, atsirado XVI a., svarbiausias jos centras buvo Vilniaus universitetas. Tai buvo scholastika, ji į Lietuvą atkeliavo iš svetur, buvo dėstoma lotyniškai daugiausia svetimtaučių profesorių, vadovavosi kitų šalių universitetuose parengtomis programomis, pasižymėjo kosmopolitiškumu. Dėl tokio savo pobūdžio ji nesidomėjo tuometinės Lietuvos visuomenės problemomis, tiesiog neturėjo konceptualių galimybių jas formuluoti ir svarstyti. Be to, ši filosofija nebuvo apsaugota nuo to pavojaus, kuris tyko kiekvienos kultūrinės veiklos profesionalumo — būti vien taisyklinga logika, kalba, vien nepriekaištingu formaliuoju „profesionalumu“, neturintiu reikšmingesnio, aktualesnio turinio. Lietuvoje, kaip ir kitur, scholastinė filosofija žlugo, nes buvo neaktualaus turinio ir nevaisinga, nors ir išliko „profesionali“.

Būtų neteisinga manyti, kad scholastinė filosofija buvo tik svetimkūnis Lietuvos kultūriniam gyvenime. Ilgainiui ji įgavo ir vietinių bruožų: būdama mokyklinio, universitetinio išsilavinimo dalis, savo ruožtu ji darė poveikį raštijai, taigi įaugo į Lietuvos kultūrą, bent jau kai kurių socialinių sluoksnių, todėl kalba apie jos nacionalumą nėra visiškai be pagrindo.

Vis dėlto realią, teorinio (ar ikiteorinio) svarstymo vertą, Lietuvos visuomenėje kylančią problematiką atspindėjo kitokia — vietinės kilmės įvairaus pobūdžio raštija. Kaip filosofija, ji buvo neprofesionali, formos požiūriu ji ir negalėjo tokia būti, tačiau buvo visuomeniškai aktuali, dėl to kažkiek ir originali savo turiniu. Naujos temos ir problemos į profesionaliąją filosofiją neretai ateina iš neprofesionaliosios (filosofijos požiūriu) raštijos.

Senajo Vilniaus universiteto laikais Lietuvoje, kaip, beje, ir daug kur kitur, nesusiklostė toks optimalus atvejis, kai vietinės kilmės filosofija profesionaliai ir originaliai konceptualizuoja esmines savojo krašto (ar platesniu mastu) visuomenės problemas. Šiuo atžvilgiu kol kas neparlenkiama vokiečių klasikinė filosofija.

Taigi filosofija yra nacionali savo turiniu, savo visuomeniniu intelektualiniu reikšmingumu tautos kultūroje.

Kai naujaisiais amžiais Europoje pagrindinėse raštijos srityse pradėta pereiti prie nacionalinių kalbų ir formavosi nacionalinės kultūros šiandienine prasme, filosofijos veikalai taip pat pradedami rašyti nacionalinėmis kalbomis. Nuo šiol kalba darosi vienas iš svarbių filosofijos nacionalumo komponentų. Kaip žinome, bet kuri originali filosofija kečia naujas problemas, kurioms formuluoti reikia naujų sąvokų, o šios yra išreiškiamos savosios kalbos priemonėmis. Kaip aiškėja, lietuvių kalba savo žodžių struktūra yra turtinga ir labai tinkama kurti filoso-

fines sąvokas, tik mes šiuo požiūriu savo kalbos nepažįstame, mažai išnaudojame jos galimybes. Gal dėl to, kad lietuvių tautoje dar neatsirado mąstytojo, kuris savo minčių turtingumu prilygtų savo gimtosios kalbos turtingumui.

B. GEN ZELIS. Filosofija — kultūros fenomenas. Tyrinėdami kultūros istoriją, turime išryškinti filosofijos istorijos objektą. Kadangi iki šiol neparasyta nei Lietuvos kultūros, nei Lietuvos filosofijos istorija, privalome šio darbo neatidėlioti ateinančioms kartoms, o patys į ją kibti. Visų pirma turime aptarti filosofijos istorijos objektą, bet, manyčiau, dviračių išradinėti neverta, o reikia pasidairyti į tuos, kuriems panašaus pobūdžio kūryba ne naujiena. Žinoma, susidursime ir su specifiškumu, ir tai reikia aptarti.

„Lietuvos filosofijos istorija“ ar „lietuvių filosofijos istorija?“ Manychiau, pirmasis terminas preciziškesnis. Bet ir jis, kaip ir visi terminai, yra konvencionalus. Todėl nebūtų didelės nuodėmės sakyti ir „lietuvių“ — svarbu, kad turėtume patį darbą.

Dažnai ne į darbą įlinkame, o į diskusijas įsiveliame, kurios byloja tik apie mūsų intelektualinį neišprusimą. Būtent tai akivaizdu, kai svarstome, kokius autorius traukti į „Lietuvos filosofijos istoriją“, o kokius ne. Viduramžiais buvo rašoma lotyniškai, arabiškai. Nacionalinės kalbos įsitvirtino filosofijoje naujaisiais amžiais. Niekas neabejoja, kad G. V. Leibnicas, vokiečių filosofas, nors jis rašė lotyniškai ir prancūziškai. Ir Nikolajus Kuzietis laikomas vokiečių filosofu, — o jis gyveno Romoje ir rašė lotyniškai. Bet kai tik atsigrežiame į Lietuvos filosofiją, tampame puristais. Svarbiausias rodiklis turėtų būti filosofo pėdsakai mūsų kultūroje.

Nagrinėjant filosofinį palikimą, reiktų skirti *filosofinės minties istoriją* nuo *filosofijos istorijos*. Pirmosios objektą sudarytų parafilosofiniai tekstai (rekonstruotos pažiūros pagal grožinę kūrybą, publicistika, tautosaka ir įvairūs dokumentai), tuo tarpu filosofijos istorija — tradiciniai filosofiniai raštai (profesionalioji filosofija). Taigi rašant Lietuvos filosofijos istoriją būtina tuos dalykus aptarti.

Filosofiją tyrinėjant išryškėja du jos lygiai: nacionalinis ir visuotinis. Filosofija yra, visų pirma, nacionalinė: mąstytojus visada atskirsi pagal jų mąstymo logiką (vokiečius, sakysim, nuo italų, anglų), be to, jų kūryboje intuityviai atsispindi problemos, su kuriomis susidūrė jų šalis. Kiek tos problemos yra visuotinės, tiek jų darbui įgauna universalios (visuotinės) filosofijos požymių. Taigi supaprastinus — nacionalinė filosofija yra pirminė, visuotinė — antrinė. Taip veikia ir saviūtaiga, taip įtakoja vienos šalies kūryba kitos šalies mąstytojus bei skaitytojus.

R. OZOLAS. Problemos, neaiškumai — visur. Problemiška mūsų šiandieninė „Lietuvos filosofija“, neaiški „lietuvių filosofijos“ vartoseną. Prieš penkiolika dvidešimt metų kaip terminą įteisinę pasakymą „Lietuvos filosofija“, mes gerokai sumenkinom savo nacionalinės filosofijos esmingo supratimo galimybes. Mūsų nacionalinę filosofiją apibrėžti kaip

„Lietuvos filosofiją“ — reiškia nacionalinės filosofijos buvimą ar nebuvimą sieti ne su lietuvių tautos būtinu buvimu, o su jos politine padėtimi: nėra Lietuvos valstybės — nėra ir filosofijos. Toks superpozityvistinis formalizmas yra ne tik neproduktyvus, bet ir teoriškai ydingas: savo valstybę, kaip ir savo filosofiją, kuria tauta, valstybė yra tautos materialinio ir intelektualinio gyvenimo išraiška, turi tauta valstybingumą, ar ne — priklauso nuo to, supranta ji šį būtinumą ir sugeba jį įgyvendinti, ar ne. Ne valstybė kuria tautą, o tauta — valstybę, filosofiją. Pastarosiomis tauta tik išsireiškia ir pasigrindžia. „Lietuvos filosofijos“ vartojimas buvo teikiamas, norint įteisinti gausios istorinės kitakalbės filosofinės raštijos nacionalumo galimybę. Tačiau nepagalvota, kad istorijoje ir Lietuvos valstybė buvo labai nevienoda, ir vien jos kultūros nacionalinių struktūrų nustatymas yra didžiulė problema. Žiūrint į mūsų nacionalinę filosofiją kaip į „Lietuvos filosofiją“, jos procesų vertinimui norom nenorom imami taikyti nebe kultūros analizės, o kultūros atitikimo civilizacijos lygmenį („pasaulinius standartus“) kriterijai. Dėl to filosofija laikoma tik profesionalų teorinė veikla, jau pernelyg nebesidomint nei jos turinio nacionalumo klausimu, nei visuma kitų kultūros formų, kuriose nacionalinės savimones momentai išsireiškia dažnai stipriau ir ryškiau negu kosmopolitiškai ar scientistiškai nusiteikusių „profesionalų“ veikloje. „Lietuvos filosofijos“ samprata iš nacionalinės filosofijos lauko beveik besąlygiškai eliminuoja „neteorinę“ forma išreikštas tautos savivokos idėjas, nes ji priešpriešina save „neteorinėms“ kultūros formoms. Tuo tarpu be tų „neteorinių formų“ daugeliu atvejų neįmanoma suprasti ne tik visuomeninės sąmonės, kultūros pobūdžio, bet ir pasaulėžiūros sąlygotų istorijos reiškinių. Ko verta bus mūsų parašyta lietuvių filosofijos istorija, kuri, užsiėmusi scholastikos profesorių pažiūrų aprašymu, nematys nei turtingiausios lietuvių renesansinės publicistikos, nei meno idėjų, pagaliau, lietuvių liaudies antikrikščioniškosios orientacijos, vidinės emigracijos į savo pagoniškąją vidujybę, vos nepasibaigusios realia lietuvių tautos žūtimi. Ar filosofijos istorija neturi analizuoti tokių klausimų?

Ne tik nacionalinės filosofijos istorija, bet ir jokia filosofijos istorija neįmanoma be filosofijos — filosofijos istorija visada yra rašančiojo filosofinės koncepcijos argumentavimas: arba trumpas, istoriją naudojantis kaip argumentą — tada turime istoriškai pagrįstą teoriją, arba tiek ilgas, kad teorinės pozicijos teatsispindi tik įvade — tada prieš akis turime filosofijos istoriją. Kitaip sakant, filosofijos istorija yra kuriama, iš naujo perrašoma kiekvieno filosofo, kiekvienos kartos ir epochos. Visas klausimas, kokios išeities pozicijos pasirenkamos — tokios, kurios padeda aprėpti ir autentiškiau atskleisti reiškinius, ar tokios, kurios nuo tokios pilnatvės nutolina.

Mūsų padėtis šiuo požiūriu nepavydėtina. Mes nesam gerai išsiryškinę nacionalinės filosofijos problematikos, o išsiryškinti ją kliudo, be

kita ko, ir visuotinės filosofijos istorijos sunkumai, susiję su šiuolaiki-
niu filosofinės minties pasaulyje raidos etapu, su jo problemomis.

Norėčiau atkreipti dėmesį štai į tokią aplinkybę.

Naujaisiais amžiais, kurie kilo iš žmogaus pastangų dieviškojo abso-
liuto idealumui priešpriešinti tokią pat idealiai absoliučią materiją, ob-
jektyvybės, kaip tikrumo ištakos, samprata taip suproblemėjo, kad jos
nebeišgelbėjo nė G. Hegelio bandymas paskandinti idealybės ir mate-
rialybės priešstatų paradoksus dialektiniame panlogizme, ir visi naujau-
sieji amžiai tapo tik dar vienu beviltišku anų priešstatų tikrumo patik-
rinimo bandymu — tik jau nebe gamtos, kaip ankstyvaisiais naujaisiais
amžiais, nebe visuomenės, kaip XVIII—XIX amžiais, o atskiros žmogaus
atžvilgiu. Šia prasme visi naujaisieji amžiai yra klasikinio objektyvu-
mo sampratos merdėjimo istorija. Supratus, kad vienintelis tikras rea-
lumas yra esamasis tapsmo momentas (tai svarbiausia revoliucinė samp-
rata, kurią į filosofiją įnešė K. Marksas), filosofija šiandien tikrumo iš-
takų ieško būties tapsmo subjekte — žmoguje. Keičiasi visas filosofavi-
mo patosas: tikrumas nebe „įleidžiamas“ į žmogų, tikrumas „iškeliamas“
iš žmogaus. XX amžiaus pabaigos didžiosios filosofinės sumaišties situa-
cijoje, jos antropologinio persiorientavimo stichijoje rasti patikimus
atramos taškus tikrai nelengva.

Tačiau kai ką pasakyti galima. Įprasmindamas naują žmogaus situa-
ciją pasaulyje, filosofinis mąstymas visų pirma turi deramai įvertinti
tą faktą, kad nuo šiol nebe gamta ir kultūra kelia žmogų į buvimo švie-
są — žmogus turi sergėti buvimui gamtą ir kultūrą. Iki šiol mąstęs apie
tas dvi stichijas kaip apie objektyvybės, žmogus nuo šiol privalo sup-
prasti, kad jos visiškai pavaldžios jo galiai ir kad tik nuo jo priklauso,
kokia bus gamta ir kultūra ir ar bus jos apskritai. Tai labai svarbūs
dalykai taip pat ir mūsų aptariamiems klausimams suprasti. Žmogus
priimdamas kultūrą — savo tautos ar svetimos — visada pasirinkdavo ir
tautą. Štai kodėl nutautimas buvo galimas visais laikais, štai kodėl jis
šiandien galimas dar labiau. Mes tik šiandien pradedame suprasti, kad
maksimalius derlius gali duoti specialioms ekologinėms situacijoms pri-
taikytos kultūrinių augalų veislės. Mes tik dabar imam išvelgti, kad
kiekviena tos pačios rūšies populiacija turi tokių bruožų, kurie ne nu-
skurdina, o praturtina pasaulio gamtos balansą. Bet mes dar atkakliai
nenorim suprasti, kaip pasaulį praturtina kiekviena žmonių tauta ir ra-
sė. Suprantam, kad žmogaus perėjimas iš vienos kultūros į kitą yra jo
laisvės išraiška. Bet bijom pasakyti, kad pasaulio, žmonijos atžvilgiu
tas laisvas iš vienos į kitą kultūrą pereinantis žmogus yra išdavikas —
jis neatliko to, ko reikalavo iš jo gintis: būti su savo tauta, keliant jos
kultūrą iki deramo lygio, o ne palikus ją negalioj bėgti ten, kur jam
bus lengviau kitų sukurtą kultūrą vartoti. Juk šitaip jis dar stumtelėjo
savo tautą į atsilikimą ir jos išlikimo ar galutinio sužlugdymo, žuvimo
klausimą paliko spręsti kitiems. Mes jau gana puikiai suvokiame, kad
gyvasis pasaulis sveikai gyvena tik normalios įtampos sąlygomis, o kad

tiktai sveikai intensyvus bendrabūvis tepadedą nedegraduoti netgi pačioms pajėgiausioms tautoms,—to mes dar nepajėgiam deramai suprasti. Tokiomis sąlygomis rašyti nacionalinę filosofijos istoriją nelengva. Tačiau galbūt būtent lietuvių istorijos įvykiai — turiu galvoj didelės lietuvių tautos dalies, visų pirma aristokratijos, nutautėjimą viduriniais amžiais ir Renesanso epochoje, kai jų bendravimas su kitomis tautomis neturėjo pakankamo lietuviškosios nacionalinės savitaigos momento,— ir jų studijos padės geriau suprasti ir dabartį?

Visiškai pritariu Broniaus Kuzmicko ką tik pateiktam filosofijos nacionalumo apibūdinimui: jeigu filosofija tautą mąsto kaip būtį, ji yra tautinė filosofija. Tai nereiškia, kad lietuvių filosofija tegali būti ta, kuri būtimi laiko lietuvių tautą — tokia filosofija bus ne tiek nacionalinė, kiek nacionalistinė. Kad filosofija būtų nacionalinė, jai pakanka suprasti, kad pasauline negalima būti, nebūnant nacionaline, t. y. kad apie pasaulį tikrai mąstyti tegalima tik per tautą. Jeigu šiandien daugiau nieko nebūtume suradę, vien šita mintis visą mūsų pokalbį daro netuščią.

Filosofijos turinio kriterijus išstumia formalistinę filosofijos nacionalinės kalbos kriterijų: norėdami galim rasti ir lietuvių kalba parašytų anaipol ne nacionalinę būti įtvirtinti siekiančių tvarinių, ir ne vieną lenkų, rusų, vokiečių kalba parašytą tikrai nacionalinį lietuvių veikalą. Labai svarbu, kad šitaip traktuojant situaciją išplečiamas filosofinės minties šaltinių ratas: nacionalinės filosofijos istorija turi skirti dėmesio ne tik pačios nacijos sukurtiems arba apie jos gyvenimą kalbantiems kitataučių rašytojų kūriniams, bet ir kitų nacijų nacionaliniams veikalams, kurie padeda suprasti lietuvių tautos būti ir jos filosofinės refleksijos savitumą. Ypač tai svarbu tais atvejais, kai tauta gyvena sąjungoje su kitomis tautomis, pavyzdžiui, lietuviai unijoje su lenkais ar carinėje okupacijoje. Lietuvių filosofijos istorijoje turi būti apžvelgta, kaip bendrą gyvenimą traktavo lenkai, Europa, kaip į tautų sąjungas keitėsi pažiūra, kintant epochoms... Dėl įvairių priežasčių pati nacija apie kai kuriuos net ir labai gyvybiškus savo gyvenimo klausimus galėjo būti ir nemąščius — kaimyninių tautų minties apžvalga čia gali būti ypač pravarti parodant nacionalinės minties negalią, kurios išryškinimas yra svarbus, kaip ir jos privalumą bei laimėjimų apibūdinimas.

Nors čia buvo išreikšta mintis apie tai, jog lietuvių filosofijos savitumą apibūdinti vargu bau įmanoma, pasvarstymui norėčiau pateikti vieną būdingiausių lietuvių mąstysenos bruožų — empirizmą ir realizmą. Empirizmą čia norėtu sieti ne su lietuvių mąstysenos kaimiškumu, kuris tapo būdingas XIX amžiaus Lietuvai ne tik jos lietuviškajame, bet ir lenkiškajame bei rusiškajame kloduose, kai Lietuva, nebetekusi net ir žėčpospolitinio savarankiškumo, sparčiai provincialėjo. Lietuvių mąstysenos empirizmą norėčiau sieti su pagonybės tradicija, gyvais atgarsiais skambėjusia netgi XX amžiaus išvakarėse: pagoniškasis mitologinis pasaulis per visą lietuvių kultūrą perėjo ir daugeliu požeminių arterijų

įsiliejo į mūsų dienų pasaulėjautą ir pasaulėžvalgą sodriu vitališkumu, orientuotumu į žemę vos vos aukščiau miško, tikėjimu, kad žodis yra šventas ir pasakytas jis tikrai yra kaip saulė, vėjas, kaip miškas ar upė. Man rodos, tai labai įdomus visos mūsų savivokos ir, konkrečiai, filosofinės minties raidos apžvalgos aspektas. Tuo labiau kad jis tebeveikia ir pačios lietuvių filosofinės minties šiandieninę plėtrą.

A. POŠKA. Tautinės filosofijos raidos savitumas yra realus dalykas, tačiau filosofijos istorijos teorijoje kol kas nepakankamai griežtai apibrėžtas ir eksplikuotas. Dažnai tas savitumas tik postuluojamas arba apeinamas, o konkrečiuose filosofijos istorijos tyrimuose bandomas apčiuopti taikant kitų dvasinės kultūros sričių tautinio savitumo analogijas, kurios neatsižvelgia į filosofijos prigimties ir jos raidos specifiką. Dėl to, norint sumažinti nesuskalbėjamą šiuo klausimu, būtina atsiremti į tautinio filosofijos savitumo raiškos specifiką.

Filosofija, kaip teorinio žinojimo rūšis, yra pavaldi pažinimo principams ir procedūroms, kurios yra universalios, būdingos kiekvienam pažinimui. Nacionalinės psichikos bruožai, tradicijos, net kalba, filosofijos turiniui turi kur kas mažesnę įtaką, negu, tarkime, menui ar kai kurioms kitoms dvasinės kultūros sritims. Dėl to koncepcijos, kurios filosofiją laiko tik mokslo refleksija, paprastai neigia jos tautinio savitumo galimybę.

Tačiau filosofinio pažinimo uždaviniai niekada neapsiriboja tik mokslo analize (išskyrus vieną kitą XX a. filosofijos mokyklą). Filosofija visada buvo ir tebėra viso visuomenės sociokultūrinio gyvenimo refleksija. O įvairių tautų sociokultūrinio gyvenimo tipai ir formos turi tiek invariantiškus, tiek ir specifinius savo principų ir universalijų turinio bruožus. Tautinė sąmonė ir tradicijos suteikia tam turiniui savitą prasmę ir konkretizacijas, kurios išreiškia tautos vertybes ir orientacijas. Filosofija, kaip kultūros refleksija, neišvengiamai veikiama šių kultūros vertybių specifikos.

Tas poveikis yra daugialypis, apimęs tiek filosofijos struktūrą, tiek funkcijas. Krašto sociokultūrinių poreikių struktūra ir filosofinio pažinimo subjekto būklė sąlygoja filosofijos struktūrą, neproporcingą jos dalių išvystymą, kuris gali gerokai nutolti nuo klasikinio pavyzdžio. Sociokultūrinių aplinkybių kaita inspiruoja ir teorinių tos kaitos programų raidą, dėl to atskiros filosofijos struktūrinės dalys, o ypač, atskiros koncepcijos ar idėjos, priklausomai nuo tos kaitos pobūdžio, įgauna išskirtinį vaidmenį, o drauge ir netradicinės plėtros galimybes bei kryptis. Ypač ryškus gali būti filosofinės problematikos savitumas jos pasirinkimo, reikšmės suteikimo, formulavimo ir sprendimo požiūriu. Kultūrinės tradicijos ir filosofinio pažinimo subjekto būklė gali lemti filosofinės kūrybos produkto pobūdį, kuris nebūtinai būna teorinio traktato formos.

Atrodytų, kad filosofinių koncepcijų ir idėjų migracija turėtų patvirtinti jų universalumą, bet ji kartu gana ryškiai demonstruoja filoso-

fijos bendrųjų principų recepcijos tautinį savitumą. Jokia filosofinė koncepcija nėra perimama „grynu pavidalu“, nes net paprastas jos atpasakojimas jau yra interpretacija, vadinasi, vienokia ar kitokia modifikacija. Dar labiau ji modifikuojasi, kai patenka į kitos tautos sociokultūrinę terpę. Bendri principai čia įgauna naujas reikšmes, tampa kitų socialinių ir kultūrinių programų teoriniu pagrindu, dėl to atlieka kitokias funkcijas. Ypač nutolstama nuo pirminių reikšmių tais atvejais, kai perimamos ne ištisos koncepcijos, o tik jų dalys ir atskiros idėjos bei principai. Universalus principas tampa sprendimo pagrindu tokių problemų, kokių juo remiantis niekas nespėdė. Šiuo atveju atskiros tautos filosofijos savitumo bruožu tampa filosofinės koncepcijos (ar principo) efektyvumas teoriškai grindžiant socialines, estetiškes, dorovines ir kitas programas, veikiant kultūros raidą.

Filosofijos principų universalumas ir specifinis jų plėtojimas, bei pritaikymas nacionalinių problemų sprendimui yra tas savitumo momentas, į kurį reikėtų žiūrėti kaip į filosofinę kūrybą, filosofinės krypties ar mokyklos plėtrą. Antra vertus, filosofinės koncepcijos arba principo istorinė reikšmė būtų matuojama jos realia atskiros tautos filosofijos vystymo funkcija.

I. LEDAS. Filosofijos nacionalinę *prigimtį* yra pabrėžęs K. Marksas: „Filosofai,—rašė jis,—nedygsta iš žemės kaip grybai po lietaus, jie yra savo laiko, savo tautos produktas,—tautos, kurios subtiliausios, vertingiausios ir nematomiausios sultys koncentruojasi filosofinėse idėjose“¹. Savo veikaluose K. Marksas ir F. Engelsas parodė senovės graikų, naujųjų amžių vokiečių, prancūzų, anglų filosofijos raidos savitumą, nulemtą jų praktinio gyvenimo bei tradicijų savitumo. Į filosofijos ir kitų—net tikslųjų—mokslų nacionalinį pobūdį yra atkreipęs dėmesį ir akademikas S. Vavilovas: tikrieji mokslo veikalai (o ne jų formulės ar abstrakčios išvados), sako jis, „visada turi aiškų savo kūrėjo antspaudą, o per kūrėją—ir savitą tautos, šalies bei epochos bruožų“; tautiški, jo nuomone, yra ne tik R. Dekarto ar M. Lomonosovo veikalai, bet ir Euklido „Pradmenys“, I. Niutono traktatai².

Tautos patirtis ir poreikiai lemia jos filosofijos turinį, o pirmiausia—*problematiką*; žymiausių jos filosofų dėmesys būna sutelktas į svarbiausius to mešto tautos gyvenimo klausimus, o kitos įprastos filosofijos problemos liečiamos tik pakeliui—kiek tai reikalinga aktualesioms problemoms spręsti. Kintant praktiniam tautos gyvenimui, jos poreikiams, aišku, kinta ir jos filosofijos „dėmesio laukas“—gvildenamų problemų ratas, jų hierarchija.

Kiekviena tauta, būdama savita, turėdama nepakartojamą etninių bruožų kompleksą, nepakartojamą istoriją, drauge yra *panaši* į kitas

¹ Marksas K. Laikraščio „Kölnische Zeitung“ Nr. 179 vedamasis // Marksas K., Engelsas F. Apie religiją.—V., 1958.—P. 22.

² Вавилов С. И. Ломоносов и русская наука // Собрание сочинений.—М., 1956.—Т. 3.—С. 576.

tautas, pereina panašias istorinės raidos pakopas. Dėl to ji, kaip sako K. Marksas, turi ir gali *mokytis* iš kitų tautų³ — domėtis sau reikšmingais jų gyvenimo bruožais, tirti juos, perimti tuos bruožus fiksuojančias aktualias idėjas.

Tautai esant suskilusiai į priešingas klases, jos „viršūnių“ ideologai kultivuoja ir skolinasi iš kitur *apologetines*, esamą tvarką ginančias idėjas, o „apačių“ interesų reiškėjai kuria, puoselėja ir perima iš kitų tautų *kritines, revoliucines, humanistines* idėjas bei teorijas, atspindinčias kovų dėl laisvės patirtį, remiasi *pažangiosiomis* savo tautos kultūros tradicijomis: Vokietijos darbininkų judėjimas, rašė F. Engelsas, yra klasikinės vokiečių filosofijos, turėjusios „didžiulę įtaką nacijos dvasiniam vystymuisi“ paveldėtojas⁴.

K. STOŠKUS. Norėčiau sugrįžti prie pokalbio pradžios, prie to problemos formulavimo, kurį pateikė A. Lozuraitis. Man rodos, nėra pagrindo ginčyti tą teiginį, kad apie nacionalinės (arba tautinės) filosofijos savitumą galime kalbėti tik tada, kai susiformuoja skirtingos nacionalinės filosofijos. Kol europietis nežinojo kitos filosofavimo tradicijos, išskyrus graikiškąją, jam negalėjo rūpėti jos savitumas paprasčiausiai dėl to, kad ji buvo dar su niekuo nesugretinama. Tai viena. Antras dalykas — iš tradicinių visuomenių paveldėtas graikų etnocentrizmas. Tikrai apsišvietęs, kultūringas žmogus — tik graikas. Kiti — barbarai. Tam tikra išimtis buvo bene tik egiptiečiai, bet šie konkuruojančios filosofijos nepaliko. Vadinas, trečia, net jeigu matysime graikų filosofavime pretenziją kalbėti bet kokio žmogaus (apskritai žmogaus) vardu, tai šiuo atveju jie buvo be galo išvalgūs: juk jų autoritetas beveik besąlygiškas iki viduramžių pabaigos ir net daugeliu atvejų yra būtina filosofijos mokykla iki šiol. Galų gale pati fundamentaliausia aplinkybė, neleidusi graikams, kaip ir visiems jų tradicijų tęsėjams, suvokti savo galvojimo nacionalinio savitumo, filosofijos teorinis pobūdis. Teorija negali nesiekti visuotinio tikrumo, patikimumo. Ir tik dėl to tikrumo ji egzistuoja kaip bendras žmonijos pasiekimas. (Savo ruožtu ir visos kitos specializuotos kultūros sritys orientuojasi į tokį visuotinumą ir žymiu mastu jį realizuoja.) Suprantama, ir naujųjų amžių filosofija yra ne dėl to vokiška, angliška ar prancūziška, kad ją tokią sąmoningai norėjo ar mėgino padaryti vokiečiai, anglai ir prancūzai, bet ji tokia pasidarė svarstant jų kultūroje svarbius dalykus kaip kiekvienam žmogui reikšmingas problemas. Ilgainiui remtis nacionaline tradicija tapo garbės reikalu, nacionalinio orumo išreiškimu, nekalbant jau apie tai, kad ji natūraliai funkcionavo kaip elementarinė filosofijos mokykla, iš kurios pirmiausia mokėsi naujos žmonių kartos. Bet apskritai jos nacionalinė specifika susiklosto stichiškai.

Nacionalinį filosofijos, kaip ir visų kitų kultūros sričių, pobūdį for-

³ *Marksas K.* Kapitalas.— V., 1957.— T. 1.— P. 7.

⁴ *Engelsas F.* Liūdviigas Foerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— V., 1967.— P. 15, 55.

muoja be galo įvairūs veiksniai. Šiame pokalbyje bene daugiausia minėta kalba. I. Ledas labiau akcentavo nevienodus istorinius tautų gyvenimo rūpesčius. Pratešdami tų sąlygų aptarimą, dar galėtume paminėti savarankiškos kultūros kūrimo prielaidas ir galimybes, tautos santykius su kitų kraštų kultūromis, filosofijos padėtį nacionalinėje kultūroje ir ryšius su kitomis kultūros sritimis, visuomenės ideologinės situacijos kitimus. Galų gale tolesnius filosofijos bruožus sąlygoja jos pačios svarbiausių, įtakingiausių pasiekimų suformuota teorinė tradicija, apibrėžianti ir palaikanti naujų problemų formulavimo išėities pozicijas, kai kuriuos mąstymo požymius. Antai graikų filosofijos konceptualinį įvairumą, turtingumą, mąstymo kritiškumą, aukštą įrodinėjimo kultūrą, intensyvų teorinės minties judėjimą sąlygoja demokratinio valdymo principai, aukštas protinės veiklos, išminties prestižas, būtina viešų diskusijų praktika, didelis graikų kontaktabilumas, santykiai su įvairiomis kultūromis ir graikų praktinio gyvenimo įvairiapusiškumas (politiškumas, meniškumas, sportiškumas ir t. t.). Romėnų filosofijos komentatoriškumą, problematikos susmulkėjimą, eklektiškumą, kompiliatoriškumą, mokyklinį charakterį formavo palyginti gana griežta visuomenės gyvenimo reglamentacija, politiniai asmeninių santykių apribojimai, dvasinių interesų susmulkėjimas ir standartizavimas, mąstymo dogmatizavimas, atsidavimo likimui, imperijai ideologija ir panašūs veiksniai. Imperinė ideologija pakirto laisvos minčių polemikos šaknis, savarankiškai mąstančio proto autoritetą. Gerai šių kultūrinių orientacijų skirtumus rodo paminklais išreikšta pagarba skirtingų veiklos sričių žmonėms. Kaip rodo G. Hafnerio tyrinėjimai¹, iš 81 mūsų laikus pasiekusių senovės Graikijos žymių žmonių portretų 65 yra mokslininkų ir menininkų, o tik 16 karo vadų, politinių veikėjų (tironų, karalių) bei jų giminių (įskaitant 7 didžiuosius išminčius) portretų. Tuo tarpu iš 128 romėnų net 113 yra politinių veikėjų bei karo vadų ir tik 15 mokslininkų bei menininkų portretų. Tai gana iškalbingi skaičiai!

Anglų filosofijos empirizną stimuliuavo sparti šio krašto techninė pažanga, neeiliniai gamtos mokslų pasiekimai, sena žmonių eksperimentavimo praktika ir gana fundamentalus jos teorinis motyvavimas Rodžero ir Frensio Bekonų darbuose, o ką jau kalbėti apie gana įtakingą nominalistinę anglų scholastinės filosofijos (Dunso Skoto, V. Okamo ir kt.) tradiciją.

Tačiau vienas dalykas kiekvienai nacionalinei filosofijai turėti savo skiriamuosius bruožus ir kitas — įsisąmoninti tuos skirtumus, juos sąmoningai palaikyti ir net formuoti. Poreikis išsiaiškinti filosofijos, meno ir apskritai nacionalinės kultūros savitumą ir to savitumo vertę iškyla tik nacionalinės savimones formavimosi procese, kai tenka pagrįsti savo tautos vieningumą, jos bendrų laimėjimų reikšmingumą, nepakeičiamą kitų tautų pasiekimais. Šiuo atžvilgiu tautos kultūra yra būtina jos egzistavimo sąlyga, unikali vertybė, dėl kurios ji tampa savita tauta.

¹ Хафнер Г. Выдающиеся портреты античности.— М., 1984.

Kadangi profesinės kultūros kultivavimas atrodė gana kosmopolitiškas, suaugęs su kilmingųjų privilegijomis ir atitrūkęs nuo daugumos žmonių interesų, todėl nacionalinio savitumo ieškojimai atsigręžė į liaudies kultūrą. Žinoma, posūkis į liaudies kultūrą čia nereiškė profesinės kultūros atmetimo, bet tik jos demokratizavimą ir nacionalinių šaknų ieškojimą. Nacionalinio meno, nacionalinės filosofijos savitumas čia dažnai ne tiek įrodomas lyginant šiuos reiškinius su atitinkamais kitų kraštų reiškiniais, kiek daromas, formuojamas susiejant profesinę veiklą su sinkretine liaudies kultūros tradicija ir orientuojant ją į tą tradiciją. Bet, kita vertus, tik išmokstant formuoti nacionalinės kultūros savitumą įprantama pastebėti ir įvertinti stichiškai susiklosčiusius kultūrų skirtumus.

Kuo labiau filosofija susiejama su visa nacionaline kultūra, tuo giliau, plačiau įeina į visuomenės gyvenimą ir tuo labiau išryškėja jos nacionaliniai bruožai. Kol filosofija težinoma tik kaip išmokstama mokyklinė disciplina, ji dar nėra gyva, funkcionuojanti filosofija. Į nacionalinę kultūrą ji įauga tik sprendama tos kultūros žmones jaudinančias problemas, tapdama jų gyvenimo kasdienybe. Tam tikslui į nacionalines kalbas verčiami klasikiniai tekstai, vadovėlių mokymąsi pakeičia šaltinių studijos. Šiame procese formuojasi filosofiniam mąstymui būtinos teoretizavimo formos, terminija. Vadinasi, nacionalinės filosofijos bruožai formuojasi nacionalinės kultūros dirvoje, todėl tik šioje dirvoje jie gali būti ir paaiškinti. Ir svetimomis sąlygomis susiklosčiusios idėjos, perkeliamos į naują, nacionalinę dirvą, įgyja ir naują prasmę.

Savo ruožtu jokia nacionalinė filosofija nesubręsta kaip filosofija tol, kol neįgyja kiekvienam žinojimui būtino visuotinumą, kol ji neišmėginama kitų nacionalinių kultūrų patirtimi. Nacionalinė filosofija, nepajėgianti įeiti į pasaulinės filosofijos kūrimo procesą dar nėra ir tikrai susiformavusi ir savarankiška filosofija. Neįgydama visuotinio reikšmingumo, ji negali turėti ir tikro nacionalinio reikšmingumo kaip kvalifikuota filosofija, t. y. nėra galima ja taip tvirtai pasiremti, kaip remiamasi klasika. Tokia filosofija egzistuoja kaip istorinio tyrinėjimo objektas, bet ne kaip nacionalinė teorinė tradicija, kuri gali būti tęsiama, plėtojama arba įvairiais atžvilgiais kritiškai įveikiama, bet kurios buvimo niekada negalima ignoruoti. Kur nėra išplėto filosofinės tradicijos tęstinumo, ten iš tikrųjų dar nėra ir savarankiškos, subrendusios nacionalinės filosofijos, o tik kitų tautų filosofijos atgarsiai nacionalinėje kultūroje.

Jeigu vadovausimės tokiais filosofijos brandumo kriterijais, turėsimė sutikti, kad mes dar neturime savarankiškos lietuvių filosofijos. Bet vis dėlto ji yra daugiau negu iš kitų kraštų atsitiktinai užklystančios idėjos bei pavienės mintys. Pirma, mes turime gana garbingas (nuo XVI a.) sisteminio filosofijos dėstymo ir filosofijos specialistų ruošimo tradicijas, kurios ne sykį buvo nutraukiamos ir kurių, deja, iki šiol nepajėgiame atstatyti. (Tai ne tik nemaža gėda, bet ryški kultūrinio gy-

venimo bėdal) Antra, atskirais laikotarpiais čia, kaip ir subrendusiose nacionalinėse filosofijose, yra vykęs intensyvus teorinis darbas, nuomonių polemika, pagimdžiusi gana originalių koncepcijų, kurios tik dėl istorinių kataklizmų negalėjo tapti dialektiškai įveikiama ir tęsiama tradicija. Trečia, įvairių kultūros sričių specialistai, dažniausiai neturintys solideseio filosofinio pasirengimo, bet jausdami filosofinių koncepcijų stygių neretai yra mėginę kelti ir spręsti aktualias etikos, estetikos, logikos, gnoseologijos bei kultūros teorijos problemas. Bet šie momentai nepadaro lietuvių filosofijos nei aktyviu pasaulinės filosofijos reiškiniu, nei savarankišku mūsų kultūros komponentu. O vis dėlto lietuvių filosofija yra gana svarbi mūsų nacionalinės kultūros dalis, nors ir ne visada lengvai atskiriama nuo prefilosofinių bei parafilosofinių kultūros reiškinių.

Prefilosofinių reiškinių sričiai galėtume priskirti tas mitologines tradicijas, iš kurių išauga, susikristalيزuoja pirmosios bendriausios filosofijos sąvokos (pasaulio visumos, būties, pirminės medžiagos, raidos ir pan.). Tos tradicijos išaiškinimas gali parodyti, kad lietuvių filosofija turi tokias pat natūraliai iš savo dirvos augančias šaknis kaip ir graikiškoji, iš kurios atsirado profesinė Europos filosofija. Ir net daugiau: kiek lietuvių mitologija tam tikru mastu yra išlaikiusi kai kuriuos indoeuropietiškos mitologijos bruožus, galima pasakyti, kad apskritai europietiškoji filosofija remiasi tais pačiais pamatais, kuriuos mes dabar bandome rekonstruoti kaip lietuvių mitologinį pasaulėvaizdį. Tuo būdu gaudama nacionalinį savo kilmės motyvavimą svetima filosofija labiau įjungiamo į nacionalinę kultūrą.

Bet ne tik restauruota mitologija padeda interpretuoti ir perimti svetimą profesinę filosofiją. Tam tarnauja ir kiekviena kita etninė patirtis, fiksuota įvairiuose lietuvių kultūros simboliuose, įvaizdžiuose, palyginimuose, patarlėse, priežodžiuose, kalbos leksinėse formose, žodžių etimologinėse ir kitose reikšmėse, frazeologijoje. Šie semiotiniai operatoriai ne tik suteikia filosofinėms problemoms bei jų sprendimams nacionalinį savitumą, bet ir gali atlikti tam tikrą euristinį vaidmenį, padiktuodami naujas galimybes filosofiniams tyrinėjimams realizuoti. Pavyzdžiui, kaip graikų „idėjos“ daugiareikšmiškumas padėjo Platonui susieti daiktų esmę su provaizdžiu, o G. Hėgelio „Aufhebung“ — neigimą su išsaugojimu, taip lietuvių „raida“ gali susieti apvalių formų (pvz., dangaus kūnų) judėjimą su kitimu ir naujų kokybių atsiradimu. Kita vertus, lietuvių kalba (kuri griežtai atskiria dėsni nuo įstatymo) šnekančiam žmogui sunku suprasti tą raciją, kuria remdamasis I. Kantas įrodinėja, kad protas duoda gamtai dėsnius.

Profilosofinės kultūros reiškiniais reikėtų laikyti ir tą kasdiene patirtimi paremtą paprastų žmonių teoretizavimą, kuriuo garsėjo Lietuvos kaimo išminčiai. Jų galvojimas daugeliu atžvilgių prilygsta pirmųjų Graikijos bei Rytų kraštų filosofinių mokyklų teorijoms. Tik graikų, indų kultūros išmintis buvo labai aukštai vertinama: išminties mylėtojais

ten ilgai išlaikė pirmykštės visuomenės žynių, žinovų autoritetą. Tuo tarpu į mūsų kraštą atkeliavusi profesinė krikščioniškoji kultūra paprastų žmonių išmintį laikė paikystėmis, paklydimais ir tamsuoliškumu, todėl geriausiu atveju į juos imta žiūrėti kaip į savotiškus keistuolius.

Dar labiau su profesine filosofija siejasi įvairūs parafilosofiniai reiškiniai: filosofinis menas (visų pirma grožinė literatūra), filosofuojanti meno kritika ir publicistika, į metodologinius svarstymus linkstantys įvairių sričių mokslininkai. Tokie darbai sudaro bene didžiausią mūsų filosofinės kultūros dalį. Paprastai jie nėra nei labai originalūs, nei pakankamai sistemiški, motyvuoti, bet beveik visada pretenduojantys į populiarumą, masinę publiką. Ta populiarizuojančioji filosofija yra grindžiama niekada neklystančiu sveiku protu arba svetimų idėjų perpasakojimu. Jai bene daugiausia būdinga tai, kas vadinama filosofine mintimi ar filosofijos idėjomis. Šios parafilosofijos jėga — socialinis, kultūrinis aktualumas, tiesioginis ryšys su kasdienio gyvenimo reikalais ir rūpesčiais. Istorijos eigoje ji neretai sudarydavę svarbią atsvarą profesinės mokyklinės filosofijos reglamentacijai, akademizmui, vienpusiškumui, scholastiškumui. Kartais jai tekdavo atstoti sunykusią profesinę filosofiją. Ji užpildė vakuumą, susidariusį dėl profesinės tradicijos pertrūkių, jos siaurumo, ribotumo, ir kartu plėtojo dvasinį horizontą, skatino gilesnį mąstymą, kėlė naujas problemas ir tuo stimulavo, provokavo profesinių tyrinėjimų raidą. Tokio parafilosofinio pobūdžio yra daugelis mūsų etikos, estetikos, mokslo teorijos ir kitų filosofijos sričių aiškinimų. Net žymaus savarankiškumo pasiekusi lietuvių kultūros filosofija nelengvai atribojama nuo gausių ir labai įvairių parafilosofinių apmąstymų. Ji net buvo savotiškai simptomiškas sintetinis reiškinys, kuris, iš vienos pusės, brendo akademinėi filosofijai praktiškėjant, nusileidžiant į nacionalinės savimonės formavimo ir aiškinimo procesą ir, iš antros pusės, skirtingų kultūros sričių patriotiškai užsiangažavusiems specialistams bandant peržengti savo siauras profesines ribas, kad būtų galima galvoti apie lietuvių kultūrą kaip visumą. Neatsitiktinai ir pati sintezės idėja tampa viena iš fundamentaliausių kultūros filosofijos sąvokų. Ieškoma sintezės tarp profesinės ir liaudies kultūros, tarp pasaulietinės ir dvasinės, tarp vakarietiškos ir rytietiškos, tarp vieningos archainės kultūros ir diferencijuotos profesinės. . .

Kultūros filosofija dvejopu būdu yra susijusi su parafilosofiniais svarstymais: pirma, ji pati pereina į populiarius svarstymus; antra, žymiu mastu ji perima nacionalinės savimonės aktualizuotą parafilosofinių svarstymų problematiką (lietuvių kultūros savitumo, liaudies tradicijų reikšmės, kultūrų sąveikos, skirtingų reiškinų sintezavimo ir kt.). Šita problematika susiformavo S. Stanevičiaus, D. Poškos, S. Daukanto, J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, V. Mickevičiaus-Kapsuko, M. K. Čiurlionio, V. Mickevičiaus-Krėvės darbuose. Ypač charakteringi šiuo požiūriu Vaižganto veikalai, kurie iki šiol dar nėra pakankamai kultūrologiškai ištyrinėti ir įvertinti. O jį galėtume laikyti vienu iš stambiausių lietuvių

parafilosofinės kultūrologijos pradininkų, jungusių įvairiapusę praktinę kultūrinę veiklą su jos publicistiniu ir meniniu aptarimu. Jo kultūrinis universalumas, tolerantiškumas skirtingoms nuomonėms, sugebėjimas visose nacionalinio judėjimo kryptyse išvelgti racionalų momentą, kiekvienos kultūrinio aktyvumo formos palaikymas („deimančiukų“ ieškojimas), patriotinis išipareigojimas (užsiangažavimas) buvo tas kasdienis gyvenimo būdas, kuris atitiko ir skatino siekimą aiškintis nacionalinę kultūrą kaip tautos atgimimo, vienijimo ir egzistavimo fundamentą. Ir ne tik ta prasme, kad kultūra yra tautos patyrimo, žinojimo, įgūdžių, polinkių, įsitikinimų sankloda, bet ir ta prasme, kad tautos egzistavimui ji suteikia puoselėjamos ir ugdomos vertybės pobūdį.

Iš esmės tų pačių problemų svarstymas rūpėjo ir kultūros filosofijai. Aišku, čia jų sprendimas buvo išsamesnis, sistemiškesnis, labiau teoriškai motyvuotas, apibrėžtas. Bet abi šios kultūros sritys, sprendamos nacionalinės kultūros savitumo problemas, gerai išreiškė dvasinę būklę tokios tautos, kuri yra priversta įsisąmoninti unikalią savo kultūros reikšmę ir ją pagrįsti, kad be nepilnavertiškumo kompleksų ja galėtų remtis visos kūrybinės tautos jėgos, siekiančios tą reikšmingumą plėtoti.

Suprantama, skirtingais istorijos etapais ir skirtingose filosofijos srityse jos ryšys su parafilosofija nebuvo vienodas. Senojo universiteto laikais dominavo mokyklinė filosofija, buvusi daugiau europietiško pobūdžio. Suartėjimas su parafilosofija būdingesnis buržuazinės Lietuvos filosofijai. Tas ryšys gerokai riboja visuotinesnių, fundamentalesnių koncepcijų atsiradimą ir sunkino filosofijos vartimą savarankiška ir efektyvia kultūros sfera.

Atsižvelgdamas į tokį lietuvių filosofijos pobūdį, istorikas turėtų rašyti ne tiek gryną koncepcijų istoriją, kiek filosofinės kultūros istoriją, apimančią profesinės kūrybos, filosofijos mokymo, jos populiarinimo ir funkcionavimo įvairiose kultūros srityse formas.